

УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.42>

НЕДІЙСНІСТЬ ШЛЮБУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ: ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Копійка Д. С.,
студентка 2 курсу факультету права
Українського католицького університету
ORCID: 0009-0003-7722-8468
E-mail: kopiika.sn@ucu.edu.ua

Копійка Д. С. Недійсність шлюбу крізь призму судової практики: підстави та правові наслідки.

В рамках цього наукового дослідження авторка провела комплексний правовий аналіз інституту недійсності шлюбу крізь призму розвитку судової практики в Україні. Досліджено еволюцію правового регулювання підстав і правових наслідків недійсності шлюбу. Проаналізовано нормативні положення Сімейного Кодексу України, що визначають підстави, порядок та правові наслідки визнання шлюбу недійсним з урахуванням їх тлумачення у судовій практиці. Розкрито зміст основних умов дійсності шлюбу та види неправомірних дій осіб, які зумовлюють можливість або обов'язковість визнання його недійсним, зокрема відсутність добровільної згоди, недотримання шлюбного віку, порушення принципу одношлюбності, наявність ступеня споріднення між чоловіком та дружиною, фіктивність шлюбу. Окрему увагу приділено розмежуванню випадків, коли шлюб є недійсним в силу прямої вказівки закону та випадків, коли він визнається недійсним на підставі рішення суду з урахуванням особливостей доказування у таких справах. У такому контексті приділено увагу також проблемам у правозастосуванні таких випадків недійсності. Досліджено правові наслідки недійсності шлюбу, зокрема щодо припинення прав та обов'язків подружжя, регулювання майнових відносин та гарантування непорушності прав дітей, народжених у такому шлюбі.

Досліджено правову природу шлюбу як акту цивільного стану. Авторка наголошує на тому, що шлюб не слід ототожнювати з правочином, у зв'язку з чим до інституту недійсності шлюбу не застосовуються загальні положення цивільного законодавства про недійсність правочинів, а підстави та наслідки його недійсності визначаються спеціальними нормами сімейного законодавства. Окрему увагу приділено позиції щодо розмежування категорій недійсного та неукладеного шлюбу. Доведено, що оцінка фіктивності шлюбу повинна здійснюватися з урахуванням сукупності фактичних обставин, зокрема поведінки подружжя, характеру їх взаємовідносин, наявності спільного побуту та інших елементів сімейного життя, а не обмежуватися лише формальним фактом державної реєстрації.

Ключові слова: шлюб, подружжя, недійсність шлюбу, правові наслідки недійсності шлюбу, рішення суду.

Kopiika D.S. Invalidity of marriage through the lens of judicial practice: grounds and legal consequences.

Within the framework of this scholarly research, the author conducted a comprehensive legal analysis of the institution of invalidity of marriage through the prism of the development of judicial practice in Ukraine. The evolution of the legal regulation of the grounds and legal consequences of invalidity of marriage has been examined. The regulatory provisions of the Family Code of Ukraine defining the grounds, procedure, and legal consequences of declaring a marriage invalid have been analysed.

The content of the principal conditions for the validity of marriage has been elucidated, as well as the types of unlawful conduct that may entail either the possibility or the mandatory declaration of invalidity, including the absence of free and voluntary consent, failure to attain the statutory marriageable age, violation of the principle of monogamy, the existence of a prohibited degree of consanguinity between the spouses, and the fictitious nature of the marriage. Particular attention is paid to the distinction between cases in which

a marriage is invalid by virtue of an explicit statutory provision and cases in which it is declared invalid by a court decision. In this context, the study also addresses the challenges arising in law enforcement practice in such cases.

The legal consequences of the invalidity of marriage have been examined, in particular with regard to the termination of spousal rights and obligations, the regulation of property relations, and the safeguarding of the inalienable rights of children born within such a marriage.

The legal nature of marriage as an act of civil status has also been explored. The author emphasises that marriage should not be equated with a legal transaction; accordingly, the general provisions of civil legislation governing the invalidity of transactions are not applicable to the institution of invalidity of marriage. Special attention is devoted to the differentiation between the categories of an invalid marriage and a non-concluded marriage. It is substantiated that the assessment of the fictitious nature of a marriage must be based on an analysis of the actual conduct of the spouses and the presence of elements of family life, rather than solely on formal registration.

Key words: marriage, spouses, invalidity of marriage, legal consequences of the invalidity of marriage, court decision.

Постановка проблеми. Інститут недійсності шлюбу в праві України має історичну тяглість. За період незалежності України перше нормативне регулювання інститут недійсності шлюбу отримав в рамках Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року (далі – Кодексу) (на сьогодні втратив чинність), відповідно до ст. 45 якого шлюб міг бути визнаний недійсним у разі порушення вимог щодо: 1) наявності взаємної згоди осіб, які одружуються; 2) досягнення шлюбного віку, який на той час становив 18 років – для чоловіків та 17 років – для жінок; 3) відсутності перешкод до укладення шлюбу, зокрема: а) перебування особи в іншому зареєстрованому шлюбі; б) близьке споріднення по прямій лінії між повнорідними і неповнорідними братами та сестрами, усиновителями та усиновленими; 4) визнання одного з подружжя недієздатним внаслідок душевної хвороби або недоумства; 5) у випадку реєстрації шлюбу без наміру створення сім'ї (фіктивний шлюб) [1].

У ст. 37 Сімейного кодексу України (далі – СК України) законодавець послуговується терміном «правозгідний шлюб», встановлюючи своєрідну презумпцію правомірності шлюбу, виокремивши ті категорії шлюбу, які слід вважати неправозгідними (хоча, власне такого терміну законодавець вже не використовує, ввівши у застосунок термін «недійсний» шлюб). Далі, закріплюючи різні моделі підстав недійсності шлюбу, законодавцем створено окремий пласт питань для наукової дискусії щодо їх розмежування.

За статистичними даними, судова практика у справах про визнання шлюбу недійсним, починаючи з 1993 року і станом до листопада 2025 року, налічує близько 4 тисячі судових рішень [3], що безумовно демонструє затребуваність такого способу захисту сімейних прав та інтересів, а відтак – і актуальність цього наукового дослідження.

Окрім цього, відмінність підстав, за яких шлюб є недійсним в силу прямої вказівки про це в законі, та підстав, за яких шлюб може бути визнаний недійсним (чи визнається недійсним) на підставі рішення суду може призводити до складнощів у правозастосуванні. У зв'язку з цим постає потреба в системному аналізі підстав і правових наслідків недійсності шлюбу та узагальненні підходів судової практики для забезпечення єдності та передбачуваності правозастосування.

Метою дослідження є з'ясування правової природи недійсності шлюбу та здійснення комплексного правового аналізу підстав та правових наслідків недійсності шлюбу, виділення істотних ознак, за якими ці підстави можна диференціювати.

Стан опрацювання проблематики. Інститут недійсності шлюбу є об'єктом наукового дослідження багатьох науковців у доктрині сімейного права. Зокрема, це питання лягає в основу наукових інтересів таких вчених як-от: Гаврік Р.О. [4], Леськів С.Р. [5], Явор О.А. [6], Сидоренко Д.І. [7], Герасимчук Л.В. [8] та ін. Наукова спільнота так чи інакше дотримується позиції, що недійсність шлюбу зумовлюється відступом від встановлених законом вимог щодо шлюбного віку, добровільності згоди на вступ у шлюб, одношлюбності, а також наявністю між сторонами перешкод кровного чи іншого споріднення.

Науковці доходять висновку, що недійсність шлюбу є складним правовим механізмом, який має кілька аспектів. Леськів С. Р. вважає, що, якщо шлюб укладено без вільної згоди (наприклад, через

примушування), це має значення не лише для сімейного, а й для кримінального права. Авторка фактично висловлює **критичну позицію** щодо статті 151-2 Кримінального кодексу України [9] (примушування до шлюбу) і переходить до цивільно-правового аспекту, підкреслюючи, що шлюб може бути визнаний недійсним за ознакою примушування, тобто, через відсутність добровільної згоди особи.

Гаврік Р.О. підкреслює, що визнання шлюбу недійсним – це спосіб захистити того з подружжя, хто діяв добросовісно. А Явор О.А. звертає увагу на те, що суд має зважати не тільки на інтереси конкретної особи, а й на важливість збереження стабільності сімейних відносин перед індивідуальним інтересом особи, тому недійсність шлюбу не повинна застосовуватися автоматично в кожному випадку, а підлягати ретельній оцінці суду, беручи до уваги те, наскільки недійсним шлюбом порушені права та інтереси особи.

Виклад основного матеріалу. Питання визначення поняття шлюбу та дослідження його правової природи має фундаментальне значення для дослідження підстав та правових наслідків його недійсності.

Відповідно до ст. 21 Сімейного кодексу України (далі – СК України), шлюбом є сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану, і, саме від природи такого інституту залежить обсяг цивільних прав та обов'язків осіб, які вступають у шлюб. Отже, законодавець пов'язує виникнення сімейно-правових відносин та утворення наслідків від таких відносин із наявністю належним чином оформленого шлюбу. За відсутності такої реєстрації відносини між чоловіком і жінкою не визнаються шлюбом у правовому значенні та не породжують правового статусу подружжя.

Відтак, фактичний шлюб (конкубінат, проживання однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу) **не може бути визнаний недійсним**, оскільки недійсність можлива лише щодо шлюбу як акту цивільного стану, який був зареєстрований у встановленому законом порядку. Подібно, як це існує в судовій практиці про визнання правочинів недійсними.

Безумовно, розмежовуючи правову природу шлюбу і правочину, дозволимо провести собі наукову паралель в цьому контексті із правовою позицією Верховного Суду. У своїй постанові від 05 березня 2025 року у справі № 554/11260/21 (провадження № 61-5526св24) [10] закріплює позицію, що визнання договору недійсним є неналежним способом захисту у випадку оспорювання самого факту укладення правочину через відсутність волевиявлення (підробку підпису). Такий факт може бути спростований не шляхом подання окремого позову про недійсність правочину, а під час вирішення спору про захист права, яке позивач вважає порушеним шляхом викладення відповідного висновку про неукладеність спірних договорів у мотивувальній частині судового рішення.

Втім, хотіли б наголосити, що це лише наукова паралель. У свою чергу, в Постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 грудня 2021 року у справі № 761/16077/19 [11], наголошено, що шлюб за своєю суттю не є правочином, а тому до правової конструкції недійсності шлюбу не підлягають застосуванню положення Цивільного кодексу України про недійсність правочинів, зокрема § 2 «Правові наслідки недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону» глави 16 ЦК України [12]. Варто погодитися з позицією судді Верховного Суду Крата В. І., який обґрунтовано звертає увагу на розмежування понять «недійсність шлюбу» та «неукладеність шлюбу» [13]. На його думку, неукладений шлюб не породжує жодних правових наслідків, оскільки він взагалі не вважається таким, що існує в юридичному розумінні, тобто відсутній як правовий факт. Такий шлюб не потребує визнання неукладеним у судовому порядку, оскільки його правовий статус визначається в силу прямої вказівки закону (*ipso jure*). У свою чергу, недійсний шлюб, на відміну від неукладеного, є таким, що формально виник і зареєстрований, проте внаслідок порушення встановлених законом вимог може бути визнаний судом недійсним, тобто позбавленим властивості породжувати правові наслідки.

В цьому контексті слід зауважити, що недійсний шлюб, навіть за умови недійсності його в силу закону чи визнання його таким на підставі рішення суду, може залишити правовий слід на окремих цивільно-правових відносинах: якщо або чоловік, або дружина знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, попри його недійсність, він (вона) таки матимуть право: 1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; 2) на проживання у житловому приміщенні, в яке він (вона) поселився у зв'язку з недійсним шлюбом; 3) на аліменти відповідно до статей 75, 84, 86 і 88 цього Кодексу; 4) на прізвище, яке він (вона) обрав при реєстрації шлюбу. Натомість, неукладений шлюб зовсім не породжує правових наслідків.

Відповідно до статті 38 СК України, підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24 – 26 (досягнення шлюбного віку – 18 років; наявності добровільної згоди на укладення шлюбу; дієздатності обох із подружжя; дотримання принципу одношлюбності; відсутність встановлених заборон щодо шлюбу між родичами прямої лінії споріднення).

Зміст норм Сімейного кодексу свідчить про існування трьох окремих категорій недійсності шлюбу.

Перша категорія охоплює шлюби, які є недійсними з моменту їх державної реєстрації. В інституті недійсності правочинів, такі правочини називають «нікчемними». Натомість, СК України не містить такого положення. Йдеться, зокрема, про випадки, визначені ст. 39 СК України, коли один із наречених перебував у іншому зареєстрованому шлюбі, коли шлюб укладено між родичами прямої лінії споріднення або між рідними братом і сестрою, а також, коли шлюб зареєстровано з особою, визнаною недієздатною.

Слід зазначити, що на відміну від інших форм недійсності шлюбу, судова практика щодо шлюбів, які є недійсними в силу закону, є об'єктивно обмеженою. З огляду на це, їх специфіка полягає в тому, що недійсність такого шлюбу встановлюється безпосередньо законом і тому не потребує судового підтвердження. У доктринальному сенсі це означає, що звернення до суду відбувається переважно не для вирішення питання про сам факт недійсності, а виключно з метою фіксації юридичного факту або розгляду похідних правових наслідків. Передусім – визначення правового статусу добросовісного чоловіка чи дружини, правового режиму майна, набутого за період спільного проживання, та правового становища дітей, народжених у відповідних фактичних сімейних відносинах. Особливого значення набуває питання походження дитини, яка народилася в такому шлюбі. Відповідно до ст. 122 СК, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Таким чином, державна реєстрація шлюбу створює презумпцію і, у випадку недійсності шлюбу, законодавство приділяє особливу увагу забезпеченню прав та інтересів дитини, незалежно від юридичної долі самого шлюбу.

Показовим є рішення Тернопільського міськрайонного суду від 30.07.2021 у справі №607/460/21 [14] щодо випадку недійсності шлюбу, зареєстрованого особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі. У наведеній справі про спадкування після смерті батька, донька як позивач, оспорує шлюб між померлим та іншою жінкою. З'ясовано, що остання на момент реєстрації нового шлюбу перебувала у чинному шлюбі з іншою особою, причому відомості про його розірвання були відсутні. Це свідчить про порушення вимоги одношлюбності та наявність прямої підстави підстави для недійсності згідно зі ст. 39 СК України. Суд визнав такий шлюб недійсним.

Подібною є практика встановлення факту недійсності шлюбу в рамках провадження у рішенні Рівненського міського суду від 18.10.2012 року у справі № 1715/13426/12 [15] про усунення особи від права на спадкування після смерті спадкодавця, у якій питання недійсності шлюбу мало вирішальне значення для визначення кола спадкодавців. У даній справі попередній шлюб було розірвано вже після смерті спадкодавця, тобто після відкриття спадщини. Відтак повторний шлюб не набув ознак дійсного на момент виникнення спадкових правовідносин. Подібно, у рішенні Хмельницького міськрайонного суду від 07.06.2016 року у справі № 686/7538/16-ц [16], жінка уклала перший шлюб і, не заважаючи на це, через рік вона знову зареєструвала другий шлюб з позивачем, при цьому, попередній шлюб на момент укладення другого не був припинений. Жінка померла через 10 років, а позивач дізнався про існування першого шлюбу лише через рік після смерті. Суд визнав шлюб між позивачем та жінкою недійсним.

До того ж, у рішенні Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 28.01. 2015 у справі № 274/6666/13 [17] позивачка звернулася до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним, оскільки на момент його укладення вона перебувала в іншому зареєстрованому шлюбі. Водночас суд встановив, що такі шлюби є недійсними в силу закону (ч. 1 ст. 39 СК України) і не потребують рішення суду для визнання недійсності. Позасудовий порядок передбачає, що за заявою заінтересованої особи орган РАЦС може анулювати актовий запис про шлюб. У цій справі суд відмовив у задоволенні позову, роз'яснивши позивачці, що вона не позбавлена права звернутися до РАЦС для анулювання актового запису про шлюб.

На нашу думку, слід також відзначити таку ознаку недійсності шлюбу в силу закону як неможливість їх валідації, на відміну від тих шлюбів, які можуть бути визнані недійсними на підставі рішення суду (ст.41 СК України).

У ч. 4 та ч. 5 ст. 1495 проекту Цивільного Кодексу [18] законодавець пропонує до такої групи недійсним шлюбів передбачити, що недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка змінила стать, а також, закріплення позасудового порядку припинення дії актового запису про шлюб органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою заінтересованої особи. Крім того, у ст. 1500 Проекту передбачено, що такий шлюб буде визнаватися недійсним з дня реєстрації зміни статі. Оскільки згадані положення мають характер проектної пропозиції і поки не є чинними нормами права, їх слід розглядати крізь призму відповідності конституційним засадам недискримінації, міжнародним стандартам прав людини та практиці ЄСПЛ.

На нашу думку, таку норму потрібно оцінити крізь призму права особи на повагу до сімейного та приватного життя, закріплене ст. 8 Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [19]. З одного боку, запровадження автоматичної підстави для недійсності шлюбу через зміну статі може мати надмірний характер втручання, особливо у випадках, коли мова йде про вже сформовані сімейні відносини, правовий статус подружжя та інтереси дітей. Тому, слід оцінити пропорційність такого обмеження, зважаючи на потенційні негативні наслідки, які можуть вплинути на стабільність сімейних відносин сім'ї та забезпечення майнових та особистих немайнових прав третіх осіб. З іншої сторони, не допускаючи у такому випадку визнання шлюбу недійсним, це може стати механізмом для узаконення сімейних відносин одностатевих пар, що не відповідає визначенні шлюбу як союзу чоловіка та жінки.

Другою категорією підстав недійсності шлюбу є група підстав, за яких шлюб визнається недійсним на підставі рішення суду. Йдеться про ситуації, визначені у ст. 40 СК України, коли реєстрація шлюбу відбулася без вільної та усвідомленої згоди жінки чи чоловіка або, коли шлюб має фіктивний характер і був укладений без наміру створення сім'ї.

Так, наприклад, Рішення Корабельного районного суду м. Миколаєва від 17.12.2010 року у справі № 2-3620/2010 [20], в якій визнано недійсним шлюб, який було зареєстровано з особою, що на момент його укладення була визнана судом недієздатною у зв'язку з тяжким психічним розладом. Втім, попри те, що відповідачка була визнана недієздатною за два роки до реєстрації шлюбу, суд не застосував ст. 39 СК України. Натомість, він розглянув вимоги опікуна про **визнання шлюбу недійсним** виключно у межах ст. 40 СК України – тобто як шлюб, укладений без вільної згоди особи, адже особа через психічний розлад не могла усвідомлювати значення своїх дій та надати вільну згоду на укладення шлюбу. Суд послався також на ст. 41 СК України, що регулює недійсність шлюбу у разі приховування тяжкої хвороби. З наукового погляду така кваліфікація є дискусійною. Фактичні обставини справи повністю відповідали конструкції шлюбу, визначеної ст. 39 СК України, оскільки наявність судового рішення про недієздатність є **абсолютною** підставою для констатації факту недійсності шлюбу.

Відповідно до ч. 4 п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України №11 [21], за рішенням суду шлюб обов'язково визнається недійсним у разі його фіктивності (ст. 40 СК). Шлюб не може бути визнано недійсним, якщо на момент розгляду справи відпали обставини, які засвідчують відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Таким чином, **оцінка фіктивності шлюбу ґрунтується на аналізі фактичної поведінки сторін та наявності або відсутності елементів сімейного життя**, а не лише на формальній реєстрації. Схожа позиція закріплена Верховним Судом [22], де він зазначає, що відсутність наміру створити сім'ю у момент укладення шлюбу може бути цілком компенсовано його появою після реєстрації шлюбу, коли за всіма об'єктивними обставинами можна стверджувати, що у особи з'явився намір створити сім'ю, наприклад коли після реєстрації шлюбу, який мав ознаки фіктивності, особи почали разом проживати, вести спільне господарство, дружина завагітніла або у подружжя народилися діти, батько піклується про дружину та дітей, подружжя запрошує до себе своїх батьків та друзів, підтримують інтимні стосунки, разом відпочивають та відвідують своїх рідних та близьких тощо.

Показовим прикладом може стати рішення Баранівського районного суду Житомирської області від 31 жовтня 2025 року у справі № 273/592/22 [23]. У справі встановлено, що шлюб між позивачем та відповідачем був укладений **без наміру створити сім'ю та набуття прав і обов'язків подружжя**, а лише з метою отримання матеріальної вигоди та спрощеного оформлення документів для проживання (посвідки на постійне місце проживання) та провадження господарської діяльності.

Схожа позиція втілена у рішенні Солом'янського районного суду м. Києва від 24 січня 2024 року у справі №760/16716/22 [24]. Судом, встановлено, що шлюб між громадянкою України та іноземцем

був зареєстрований 03.08.2022, однак уже через декілька тижнів після реєстрації відповідач припинив будь-які контакти з позивачем, залишив територію України та не повернувся. Сторони жодного дня не проживали разом, не вели спільного господарства й не мали спільного бюджету, що свідчить про відсутність проявів сімейних відносин. Позивач довела, що шлюб був використаний відповідачем як інструмент для отримання документів, необхідних для спільного проживання, тобто укладений **із корисливою метою**, без наміру створювати сім'ю.

Ще одним прикладом може стати рішення Івано-Франківського міського суду від 23 травня 2025 року у справі № 344/20989/24 [25]. У цій справі позивач доводив, що шлюб із відповідачкою, зареєстрований у 2008 році, був укладений ним без наміру створення сім'ї. Метою реєстрації шлюбу було отримання візових документів для виїзду за кордон. Фактична поведінка сторін після укладення шлюбу також підтверджувала відсутність сімейного наміру: вже у 2009 році позивач зареєстрував інший шлюб, у якому народилися діти, а у 2011 році відповідачка також вступила у новий шлюб та народила двох дітей. Ці обставини свідчать, що сторони з самого початку не мали спільної волі створювати сім'ю між собою, а юридичне оформлення шлюбу мало виключно утилітарний характер.

Третю категорію становлять шлюби, які можуть бути визнані недійсними судом залежно від конкретних обставин. До них належать випадки, визначені статтею 41 СК України, зокрема, це: укладення шлюбу між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною, між двоюрідними братом і сестрою, між тіткою чи дядьком та племінником або племінницею, а також випадки приховування одним із наречених тяжкої хвороби, небезпечної для другого з подружжя чи їхніх нащадків, або укладення шлюбу особою, яка не досягла шлюбного віку і не отримала права на його укладення.

Так, у рішенні Селидівського міського суду Донецької області від 27 вересня 2011 року у справі № 2-1158/11 судом встановлено, що під час реєстрації шлюбу відповідачка приховала від позивача наявність тяжкої та пожиттєвої хвороби – цукрового діабету, що прямо охоплюється п. 3 ч. 1 ст. 41 СК України як підстава для визнання шлюбу недійсним [26]. З огляду на небажання позивача жити разом з тяжко хворою людиною, підтвердження обставин приховування хвороби та визнання позову відповідачкою, суд дійшов висновку про порушення умов усвідомленої та поінформованої згоди на укладення шлюбу, що виключає можливість продовження подружніх відносин і створює правові підстави для визнання шлюбу недійсним.

Подібного висновку дійшов Олександрівський районний суд м. Запоріжжя у рішенні від 20.11.2018 року у справі № 331/5587/18. Суд установив, що на момент реєстрації шлюбу відповідач мав діагностоване тяжке прогресуюче захворювання – облітеруючий атеросклероз судин нижніх кінцівок та хронічну ішемію IV ступеня, що підтверджувалося медичними документами та належить до категорії тяжких хвороб, визначених органами охорони здоров'я [27].

Окреме питання, якого неможливо оминати – момент, з якого шлюб вважається недійсним. Недійсний шлюб вважається таким з моменту його державної реєстрації як актового стану.

У такому контексті, доречно буде навести приклад позиції, викладеної у Постанові Верховного Суду від 10.10.2020 року у справі № 761/16179/14-ц. Суд першої інстанції відмовив позивачці у задоволенні вимоги поділити спільно нажите майно (а саме – приватизовану квартиру) і визнати за нею та відповідачем права власності на таке майно у частках $\frac{1}{2}$ за кожним [28]. Шлюб, укладений між позивачем і відповідачем, визнаний недійсним у судовому порядку. І Верховний Суд наголосив, що такий шлюб не створює правового режиму спільної сумісної власності подружжя. Натомість, якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності, а розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами.

Висновки. На підставі проведеного наукового дослідження доходимо висновку про те, що СК України виділяє три категорії недійсних шлюбів: 1) ті, які є недійсними в силу закону; 2) ті, які визнаються недійсними на підставі рішення суду; 3) ті, які можуть бути визнані недійсними на підставі рішення суду. Зважаючи на те, що шлюб за своєю суттю не є правочином, до регулювання інституту недійсності шлюбу не відносяться положення Цивільного кодексу України про недійсність правочинів. Фактичний шлюб (конкубінат, проживання однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу) **не може бути визнаний недійсним**, оскільки недійсність можлива лише щодо шлюбу як акту цивільного стану, який був зареєстрований у встановленому законом порядку. Недійсний шлюб, навіть за умови недійсності його в силу закону чи визнання його таким на підставі рішення суду, може залишити

правовий слід на окремих цивільно-правових відносинах: якщо або чоловік, або дружина знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, попри його недійсність, він (вона) таки матимуть право: 1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя; 2) на проживання у житловому приміщенні, в яке він (вона) поселився у зв'язку з недійсним шлюбом; 3) на аліменти відповідно до статей 75, 84, 86 і 88 цього Кодексу; 4) на прізвище, яке він (вона) обрав при реєстрації шлюбу. Натомість, неукладений шлюб зовсім не породжує правових наслідків. Недійсний шлюб вважається таким з моменту його державної реєстрації як актового стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс про шлюб та сім'ю. Втратив чинність: Закон України від 27.07.2010 р. 2398-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07#Text>
2. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/4000>
4. Гаврік Р.О. Визнання шлюбу недійсним як спосіб судового захисту сімейних прав та інтересів подружжя. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. URL: <https://irlykhuml.univer.km.ua/server/api/core/bitstreams/cc063bb8-050f-4897-a573-9171914ea7cb/content>
5. Леськів С. Р. Припинення та недійсність шлюбу в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2019. №21. С. 144–147. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/151>
6. Явор О. А. Недійсний шлюб як дефектний юридичний факт. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 116–119. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7886/1/Yvor_116-119.pdf
7. Сидоренко Д. І. Підстави недійсності шлюбу за сімейним законодавством, що діяло на українських землях у Х-XXI. *Університетські наукові записки*. 2018. №65. С. 45 – 56. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydorenko_Denys/Pidstavy_nediisnosti_shliubu_za_simeinym_zakonodavstvom_scho_dialo_na_ukrainskykh_zemliakh_u_KhKhKh.pdf
8. Герасимчук Л.В. Недійсність шлюбу за сімейним законодавством України та застосованість норм міжнародного приватного права. 2020. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b5871b2-718e-4c4e-98b3-1803720a0716/content>
9. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії Суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 березня 2025 року у справі № 554/11260/21 (провадження № 61-5526св24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125673573>
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі №761/16077/19 від 14 грудня 2021 року (провадження №61-17134св20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102010360>
12. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
13. Суддя ВС проаналізував судову практику щодо питань сім'ї та шлюбу. Публікація від 18.12.2025: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1528258/>
14. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 30 серпня 2021 у справі №607/460/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99342408>
15. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 18 жовтня 2012 року у справі №715/13426/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27003534>
16. Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 7 червня 2016 року у справі №686/7538/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58269854>
17. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 28 січня 2014 року у справі №274/6666/13-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36665704>

18. Проект Цивільного Кодексу: Закон України від 10.02.2016 4775-IX. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). 04.11.1950. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
20. Рішення Корабельного районного суду міста Миколаєва від 17.12.2010 року у справі №2-3620/2010. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95391492>
21. Постанова Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» №11 від 21.12.2007. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>
22. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 17.04.2019 у справі № 752/2337/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82034524>
23. Рішення Баранівського районного суду Житомирської області від 31 жовтня 2025 року у справі № 273/592/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131430377>
24. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 24 січня 2024 року у справі №760/16716/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116734284>
25. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 23 травня 2025 року у справі №344/20989/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127565287>
26. Рішення Селидівського міського суду Донецької області від 27.09.2011 року у справі №2-1158/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21646309>
27. Рішення Олександрівського районного суду міста Запоріжжя від 20.11.2018 у справі № 331/5587/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77952280>
28. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10.10.2020 року у справі № 761/16179/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92842195>

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Копійка Д.С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0